

Pražská škola kritické teorie a problém globálního uznání

Marek Hrubec a kol.: Kritická teorie společnosti

Český kontext

Praha, Filosofia 2013. 718 s.

Na sklonku roku 2013 vyšla vo vydavateľstve Filosofia rozsiahla kniha *Kritická teorie společnosti* s podtitulom *Český kontext* od Mareka Hrubca a kol. Ide o jubilejný päťdesiaty zväzok edície „Filosofie a sociální vědy“, pričom spomenuté jubileum je istým spôsobom implicitne transformované do samotnej knihy, ktorá je systematickým a koncentrovaným výsledkom toho, čo bolo v rámci kritickej teórie spoločnosti vyskúmané v českom kontexte. Je potrebné uvedomiť si, že súčasná doba so sebou priniesla stratu vedomia súvislostí a predkladaný spis je akousi pozvánkou do kritickej teórie ako celku, s projekciou potenciálnych alternatív vývoja. *Kritická teorie společnosti* nie je iba zhrnutým súhrnom doterajších poznatkov v českom kontexte s presahmi do slovenského prostredia, naopak, ponúka a rozpracúva aj viaceré nové a originálne analýzy. Jednotliví autori pritom poukazujú na komplexný vývoj v rámci kritickej teórie spoločnosti, ktorej základom je sociálna kritika historických a súčasných nespravodlivostí a patologizmov.

Kniha je rozdelená na 14 kapitol,¹ pričom za fundamentálne možno označiť kapitoly autorov Mareka Hrubca, Olega Sušu, Michala Pullmanna, Milana Kreuzziegera, Zuzany Uhde, Ondřeja Lánského a Ondřeja Štěcha. Ústredným motívom ich výkladu je paradigma uznania rozpracovaná na medzinárodnej a globálnej úrovni a rozvíjajúca sa paradigma globálnych interakcií. Táto podstata zostala v niektorých prípadoch nevyslovená, ale v princípe ide o tmeliaci prvok spájajúci jednotlivé časti. Zvyšných sedem textov sa od tejto tendencie mierne odkláňa.² V ďalšom výklade sa preto budeme venovať práve spomenutým kľúčovým autorom patriacim do tzv. pražskej školy kritickej teórie.

1 Každá z kapitol, okrem menších odchýlok, je rozdelená na tri podkapitoly. Išlo o logický zámer, ktorý vo výsledku ponúka prehľadnú štruktúru a umožňuje čitateľovi ľahšiu orientáciu. V prvých podkapitolách je vždy prezentovaná recepcia zahraničnej kritickej teórie v českom prostredí, druhé podkapitoly sa venujú výkladu českých autorov a v tretích podkapitolách sa autori zameriavajú na vývoj v budúcnosti. Autori svoje teórie navzájom poznajú a vzájomne sa dopĺňajú, čo dotvára celkový obraz kritickej teórie.

2 Tento odklon však nie je výrazný a zvyšné texty vhodne dopĺňajú a rozvíjajú myšlienky fundamentálnych kapitol. Napr. Lubomír Dunaj vyzdvihuje argumentáciu M. Hrubca a M. Kreuzziegera a nadväzuje na Bondyho a iných, Ladislav Hohoš sa venuje otázkam revolúcie a utópie. Zaujímavý je i prínos Lenky Vochocovej, ktorá vo svojej štúdii háji tézu, že médiá plnia nielen informačnú a zábavnú funkciu, ale vďaka ich vplyvu sa dá predpokladať, akými témami sa bude spoločnosť v budúcnosti zaoberať.

Zvykli sme si, že prevládajúci prístup spoločenských vedcov je zameraný na deskripciu problémov, čím sa iba potvrdzuje status quo ekonomických, kultúrnych, ekologických a politických kríz a zlyhaní. V porovnaní s tým predstavuje recenzovaná kniha systematický prínos, pretože nezabúda na kritické a normatívne východiská a vlastné predstavy o budúcom zameraní sociálneho výskumu v konkrétnej oblasti. Na druhej strane je potrebné zamyslieť sa nad tým, či je spoločnosť pripravená na spomínanú normativitu. Autori si totiž okrem iného predsavzali formulovať problémy, ktoré vystupujú na transnacionálnej a globálnej úrovni – a z tohto dôvodu je namieste pýtať sa, ako chcú vyriešiť problémy, ktoré majú globálny charakter a ich riešenie nie je závislé od sociálnych vedcov z centra Európy?³ Problémy ekonomického charakteru, ktoré sa priamo dotýkajú populácie Ázie a Afriky, sú bojom o prežitie a odpor obyvateľov týchto kontinentov voči nespravodlivosti súvisiacej s porušovaním očakávaného uznania spojeného so zneuznaním sa transformuje na motivačnú silu, ktorá je základom kritiky.⁴

Marek Hrubec je vedúcou osobnosťou analýzy ukotvenia uznania v globálnych a transnacionálnych súvislostiach.⁵ Vo svojom výklade sa venuje globálnej nespravodlivosti, ktorá sa realizuje v závislosti od zmien v ekonomike, kultúre a ďalších oblastiach života prejavujúcich sa v posledných troch desaťročiach. Opiera sa o Honnethovu koncepciu a na jej pozadí rozpracúva vlastné východiská a formuluje možné stratégie vývoja. Hrubec oceňuje systematické založenie kritickej teórie v Honnethovom diele a rovnako i jeho hĺbkové analýzy, je si však vedomý skutočnosti, že Honneth nedoceňuje transnacionálne a globálne súvislosti. Ak má teória uznania pochopiť nesúhlas zneuznaných osôb v globálnom priestore a formulovať ich normatívne nároky, musí skúmať medzinárodné, transnacionálne a národ-

3 Odpoveď môžeme nájsť priamo v edícii „Filozofie a sociální vědy“, kde okrem prekladov Honnetha, Habermasa, Walzera, Taylora, Fraserovej, Fineho a iných nájdeme aj originálne texty Cohena, Ferraru, Sklaira, Iharu, Harrisa, Flynnu, Onumu, Othmana, Chana, Rosemonta – a rovnako autorov ako Iris Marion Youngová, Arlie Hochschild, Thomas Pogge, Nicolaus Tideman, Peter Vallentyne, Samuel Bowles, Tong Shijun, William J. Robinson, Yash Ghai či David B. Wong. Tento výpočet nie je konečný, no podstatné je, že rozvíjanie kritickej teórie v českom prostredí dokáže vyvolať obsiahle a konštruktívne diskusie ovplyvňujúce aj filozofov a sociálnych vedcov z iných krajín. Napríklad kniha *Interkulturní dialog o lidských právech* (ed. M. Hrubec, přel. kol. překladatelů, Praha, Filozofia 2008) podnietila štruktúrovanú diskusiu o interkulturnom dialógu na úrovni práv a o uznaní filozofických tradícií, hodnôt a sociálnej spravodlivosti v neeurópskom kontexte. Táto diskusia prebiehala niekoľko nasledujúcich rokov. Porov. napríklad Dussel, E., *Nový věk v dějinách filosofie: světový dialog mezi filosofickými tradicemi* (přel. O. Lánský, *Filozofický časopis*, 60, 2012, č. 4, s. 537-554). Tiež porov. Solík, M., *Komunikácia v spoločenskom kontexte – uznanie ako intersubjektívny predpoklad* (*Communication Today*, 1, 2010, No. 2, s. 41-57).

4 Pochopenie nesúhlasu globálne chudobných a ich normatívnych očakávaní vyžaduje analýzu súčasného medzinárodného a nadnárodného usporiadania.

5 Hrubec patrí k štvrtej generácii kritickej teórie, pričom predstavitelia tretej generácie nerobovali svoje úvahy v globálnych a transnacionálnych interakciách. V lokálnych súvislostiach ponúkli rozpracovanie Honnetha a Nancy Fraserová.

né usporiadanie a usilovať sa o odstránenie prekážok, ktoré bránia naplneniu sociálnych potrieb chudobných v globálnom rámci.

Hrubec vo svojom výklade reflektuje prínos významných českých autorov, napríklad Karola Kosíka, ktorý poukazoval na nedostatok vzájomného uznania ľudí v symbióze s manipulujúcou technikou, ekonomikou a militarizmom, čo nás, podľa jeho názoru, posúva po trajektórii úpadku slobody a celého nášho života. Nezabúda ani na Jana Kellera, ktorý predkladá kritickú deskripciu stredných vrstiev v nadväznosti na sociálny štát, či Ladislava Hohoša, podľa ktorého globalizácia reprezentuje hlavný megatrend svetovej civilizácie, či Zuzanu Uhde, ktorá sa zameriava na sociálne a ekonomické nerovnosti z hľadiska feministickej teórie, či Martina Matuščíka a iných. No Hrubec aj v týchto súvislostiach logicky upriamuje pozornosť na svoju vlastnú koncepciu, v ktorej ponúka komplexný výklad sociálnej a politickej teórie. Predkladá prepojenie analýzy spravodlivosti a nespravodlivosti v lokálnom, národnom a globálnom rámci, čo mu umožňuje načrtnúť vlastné normatívne východiská a prostredníctvom extrateritoriálneho uznania poukázať na možnosti globálneho vývoja. Formuluje zásadný súbor princípov uznania (a ich vzájomný vzťah), ktorých rozpracovanie mu umožňuje rozvinúť kritickú teóriu globálnej spravodlivosti.⁶

Na Hrubcovu rekonštrukciu kritickej teórie nadväzuje v časti budúcich východísk predovšetkým Michal Pullmann, ktorý si dôsledne všíma analýzu historického pohybu uznania u Hrubca a uvedomuje si, že dnešné zápasy o uznanie nie je možné vnímať len ako lokálne javy vymedzené v rámci národných štátov, ale je nutné reflektovať ich ako sociálne zápasy proti zneuznaniu v globálnych interakciách. Rovnako si uvedomuje, že reflexiu dnešnej doby nie je možné artikulovať ahistoricky, t. j. bez priblíženia dejín, ktoré nám umožňujú určiť diagnózu súčasného stavu ako eskalovanie dlhších historických tendencií. Pri analýze historického vývoja okrem Karola Kosíka nezabúda ani na Roberta Kalivodu a Miroslava Hrocha, ktorý síce nevybudoval svoj projekt explicitne na základe idey oslobodenia ľudí od útlaku, ale teoretické jadro jeho úvah je spojené s dôrazom na to, že historická zmena má sociálnu logiku, pretože sa odvíja od skupinovej skúsenosti zneuznania.

Rovnako sa k analýze súvislostí zne/uznania Mareka Hrubca vracia Ondřej Štěch, ktorý sa usiluje o spojenie kritickej a komunitaristickej argumentácie. Komunitaristickú analýzu opiera predovšetkým o recepciu Charlesa Taylora a pripomína, že napriek skutočnosti, že Taylorovo dielo nemožno zaradiť ku kritickej teórii, môžeme u tohto autora sledovať momenty sociálnej kritiky. Štěch rozoberá

6 Hrubec v knihe neprezentuje úplné rozpracovanie vzorcov uznania a ich význam v detailoch, čo označujeme za zmysluplný a logický krok, pretože kompletný výklad ponúka vo svojom opus magnum *Od zneuznání ke spravedlnosti*, pričom toto dielo podčiarkuje jeho zásadný prínos v rámci kritickej teórie. Pozri Hrubec, M., *Od zneuznání ke spravedlnosti*. Praha, Filosofia 2011. 564 s.

Taylorovu *Etiku autenticity*,⁷ v ktorej identifikuje konotácie tzv. „troch neduhov“: individualizmu, inštrumentálneho rozumu a fragmentácie. Následne prechádza k spisu *Skúmanie politiky uznania*, v ktorej sa Taylor pokúša riešiť otázku spoluzitia a porozumenia ľudí s rozličnými kultúrnymi koreňmi. Identita jedinca a pospolitosť sa vytvára v interakcii s druhými, t. j. vymedzením sa voči druhým. Štých sa usiluje sa o rozbor ukotvenia jedinca v spoločnosti a analýzu transformácie spoločnosti do povahy jedinca.

Ondřej Lánský upriamuje svoju pozornosť na otázky kolonializmu a postkolonializmu v oblastiach Latinskej Ameriky a Afriky. Prostredníctvom svojej recepcie skúma tendencie smerujúce k útlaku a podriaďovaniu druhých. Konštatujeme, že rovnako ako bolo prínosné u Pullmanna definovať diagnózu súčasnosti na základe dejín, u Lánského je dôležité poukázať na vyhrotenosť násilia a útlaku európskej koloniálnej expanzie, ktorá naplno odhalila, čoho všetkého je človek schopný dopustiť sa voči „neznámemu druhému“. Lánský rovnako ozrejmuje motiváciu tohto násilného konania a zdôrazňuje, že kolonizácia v tlačila európsku pečať ekonomického, sociálneho a politického usporiadania takmer celej planéty. Na pochopenie nášho sveta je potrebné vedieť, že súčasný svet je dedičstvom kolonizácie, čo zkladá niektoré z najväčších nespravodlivostí aktuálnej ľudskej spoločnosti.

Na inú formu útlaku sa zamierava argumentácia Zuzany Uhde. Podľa Uhde⁸ začína feministická teória, rovnako ako kritická teória, kritikou založenou na skúsenosti utlačovaných a podriađených sociálnych skupín, ktorých cieľom je vysvetliť štruktúry tohto útlaku a rozpracovať normatívne východiská na základe pozitívnych fragmentov spoločenskej reality. Svoje genderové analýzy rozvíja Uhde do globálnych súvislostí, pričom zastáva názor, že feministická teória – rovnako ako kritická teória – má ambíciu byť praktickou filozofiou, ktorá je súčasťou emancipačných bojov.

Problematiku ohrozenia životného prostredia, resp. sociálno-ekologickou krízou sa v rámci politickej ekológie zaoberá Oleg Suša, ktorý tvrdí, že sociálna kritika upozorňuje na negatívne stránky ekologického ohrozenia v kontexte modernej civilizácie, a formuluje tézu, podľa ktorej nie je možné chápať ekologické problémy ako čisto technologické, ale predovšetkým ako problémy sociálne, morálne a politické, ktoré kritická teória súhrnne označuje ako „ekologickú krízu“. Za významný motív považuje predovšetkým kritiku ideových a praktických predpokladov mo-

7 Taylor, C., *The Ethics of Authenticity*. Cambridge, Mass., Harvard University Press 1992. Taylor, Ch., *Etika autenticity*. Přel. M. Hrubec. Praha, Filosofía 2001.

8 Zuzana Uhde sa systematicky opiera o bohatý aparát literatúry. Upozorňuje okrem iného na monotematické číslo Filozofického časopisu venované feministickému filozofii. Porov. Havelková, H., Kdo se bojí feministické filosofie? *Filozofický časopis*, 40, 1992, č. 5, s. 729-740; a Nagl-Dočekalová, H., Co je feministická filosofie? Přel. H. Havelková. *Filozofický časopis*, 40, 1992, č. 5, s. 742-756. Rovnako odkazuje na viaceré analýzy a prínos Mareka Hrubca.

dernizačných procesov spojených s výkonom a tzv. legitimitou panstva nad prírodou a človekom.⁹

Milan Kreuzzieger¹⁰ naráža na problém kultúrneho a transkultúrneho obratu a všíma si, že významnou črtou kritickej teórie kultúry je úsilie odkrývať vzťahy medzi zdanlivo izolovanými sférami a objavovať spoločnosť, politiku, ekonomické záujmy a kultúru vo vzájomných súvislostiach – s praktickým zámerom upozorniť na nebezpečenstvo autoritárskych tendencií, a prispieť tak k emancipácii človeka. Dôležitosť kultúry a masovej komunikácie¹¹ v kapitalistických spoločnostiach začali zdôrazňovať práve predstavitelia kritickej teórie spoločnosti, ktorí vnímali kultúru v spojení s procesom industrializácie, masovej výroby, spotreby, sociálnej reprodukcie i kontroly. Za novú formu, prekračujúcu kultúrne hranice, označuje Kreuzzieger transkulturalitu, ktorá je dôsledkom vnútornej diferenciacie a komplexnosti súčasných kultúr a zahŕňa viacero spôsobov života a prelínajúcich sa životných foriem.

Kniha *Kritická teorie společnosti* patrí v súčasnosti pravdepodobne k najzaujímavejším a najpodnetnejším počínom v rámci výskumu kritickej teórie. Nové analýzy, ktoré pražská škola kritickej teórie v knihe ponúka, spolu so spismi, na ktoré odkazuje, majú zásadný význam pre výskum a budúci vývoj kritickej teórie, a to nielen z hľadiska témy, ktorú kniha rozpracúva, ale aj z hľadiska vplyvu, ktorý nepochybne zaznamená.

Martin Solík

9 Nazdávame sa, že milióny chudobných ľudí delegitimujú globálnu ekonomiku, pričom týchto ľudí možno považovať za tzv. subjekty zmeny.

10 Kreuzzieger už predpokladá analýzu uznania a považuje ju za samozrejmosť.

11 Porov. Pravidová, H., Fenomén zábavy a úloha stereotypov v produkcii a recepcii mediálnej kultúry. *Communication Today*, 2, 2011, No. 1, s. 7-24.